

Д. О. Ніколайчук
аспірант, відділ історичної регіоналістики,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), nikolaychuk800@gmail.com

КАНЦЕЛЯРІЯ КИЇВСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРА (1797–1917): СКЛАД, СТРУКТУРА, ПОВНОВАЖЕННЯ

У статті, на основі архівних матеріалів та нормативно-правових актів Російської імперії, що стосуються діяльності, структури канцелярії київського цивільного губернатора та повноважень її окремих чиновників, розглянуто організацію діяльності, управлінські механізми й визначено специфіку повноважень канцелярії київського цивільного губернатора. Встановлено, що чисельність особового складу чиновників канцелярії київського цивільного губернатора залежала від змін у соціально-економічному та політичному житті не лише імперії, а й Київської губернії зокрема.

У історії функціонування канцелярії київського цивільного губернатора можемо виокремити два періоди: 1) удосконалення організаційної структури (1797–1850-ті рр.), під час якого відбувається відновлення роботи канцелярії цивільного губернатора й визначення повноважень чиновників канцелярії цивільного губернатора; 2) удосконалення організаційно-правових засад діяльності (1861–1917 рр.), під час якого відбувається реформування інституту цивільного губернатора.

Автором встановлено, що досвід чиновничої служби, професійні знання отримані на різних посадах у губернській адміністрації, високий рівень кваліфікації чиновників дозволяли останнім займати одну з найвищих посад у губернській адміністрації, посівши посаду завідуючого губернаторської канцелярії. Зростаюче коло повноважень цивільних губернаторів, а відповідно і документообігу їхніх канцелярій, обумовило стан справ, за яким завідуючі губернаторської канцелярії у ряді випадків та за певних обставин приймали самостійні рішення й видавали необхідні розпорядження, що зрозуміло не могло не вплинути на питання адміністративного управління Київською губернією. Професійні вміння цієї групи чиновників канцелярії київського цивільного губернатора мали відповідати таким діловим якостям, як: висока працездатність, відповідальність, акуратність, тямущість, практичність, знання механізму губернського управління й організації та ведення офіційного діловодства, ділового листування.

Канцелярія київського цивільного губернатора стала дієвим виконавчим органом в системі управління Київською губернією, що здійснював організаційно-координаційні функції, забезпечуючи ефективність реалізації цивільним губернатором своїх повноважень.

Ключові слова: цивільний губернатор, канцелярія, чиновник, державна служба, відділення, Київська губернія.

D. O. Nikolaichuk

Postgraduate Student (Ph. in History),
Department of Historical Regional studies,
Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), nikolaychuk800@gmail.com

CHANCELLERY OF THE KIEV CIVILIAN HUBERNATOR (1797–1917): COMPOSITION, STRUCTURE, AUTHORITY

Abstract

In the article on the basis of archival materials and legal acts of the Russian Empire, concerning the activities, structure of the office of the Kiev civilian governor and the powers of its individual officials, the organization of activities, management mechanisms and specifics of the powers of the office of the Kiev civilian governor are considered. It was established that the size of the personnel of officials of the office of the Kiev civilian governor depended on changes in the socio-economic and political life of not only the empire, but also the Kiev province in particular.

In the history of the office of the Kiev Civilian Governor, we can distinguish two periods: 1) the improvement of the organizational structure (1797–1850), during which there is a restoration of the office of the civilian governor, and was characterized by the normalization of the powers of officials of the office of the civilian governor; 2) improvement of the organizational and legal basis of activity (1861–1917), During which there is a reform of the institute of the civil governor.

The author finds that the experience of the official service, professional knowledge obtained at various positions in the provincial administration, a high level of qualifications of officials allowed the latter to occupy one of the highest positions in the provincial administration, having taken the position of head of the governor's office. The growing range of powers of civilian governors, and, accordingly, the circulation of their offices, led to the state of affairs, under which the governors of the governor's office in a number of cases and under certain circumstances made independent decisions and issued the necessary regulations, which obviously could not but affect the issues of administrative management of the Kiev province. The professional skills of this group of officials of the office of the Kiev civilian governor should correspond to such business qualities as: high efficiency, responsibility, accuracy, wisdom, practicality, knowledge of the mechanism of provincial management and the organization and conduct of official clerical work, business correspondence.

The office of the Kiev Civilian Governor has become an effective executive body in the management system of the Kyiv province, which carried out organizational and coordination functions, ensuring the effectiveness of the implementation by the civilian governor of his powers.

Keywords: civil governor, office, official, civil service, department, Kiev province.

Проведення децентралізації в організації системи влади та управління у сучасній Україні, необхідність пошуку нових підходів до організації державної влади та співвідношення повноважень між центральною владою й регіонами посилює інтерес до дослідження проблематики з історії державних інституцій, правового та організаційного врегулювання між різними інститутами державної влади. Тому питання функціонування державних органів влади в українських губерніях XIX — початку XX ст. є науково значимим.

Важливе місце в системі губернської адміністрації, поряд з інститутом цивільного губернатора, займав виконавчий орган в системі органів влади та управління — “канцелярія губернатора”. Тому, метою цієї статті є висвітлення проблем функціонування канцелярії київського цивільного губернатора.

Питання щодо організації діяльності та функціонування канцелярії київського цивільного губернатора раніше не досліджувалося. Окремим аспектам повноважень губернаторських канцелярій присвячені роботи українських дослідників — О. Маркевич¹, А. Олененко², О. Романцов³, та зарубіжних — Т. Вакилева⁴, О. Колотушкіна⁵.

Джерельною базою для нашого дослідження стали матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ та Державного архіву Київської області, а також було використано нормативно-правові акти Російської імперії, які вміщені у Повному зібранні законів Російської імперії, що стосуються організації діяльності, структури канцелярії київського цивільного губернатора та повноважень її окремих чиновників. В окрему групу потрібно виокремити дореволюційні довідково-статистичні видання Київської губернії — “Пам’ятні книжки” та “Адрес-календарі”, у яких вміщено інформацію щодо особового складу штатних чиновників канцелярії київського цивільного губернатора.

¹ *Маркевич О.* Канцелярія волинського губернатора першої половини XIX ст.: склад, структура, повноваження // Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя: Збірник наукових праць. — Умань, 2012. — С. 147–154.

² *Олененко А.* Регламентация діяльності Азовської губернської канцелярії: аналіз нормативно-правових актів // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К., 2010. — Т. 21. — С. 14–26.

³ *Романцов О.* Робота бюрократичної системи на прикладі функціонування канцелярій військових губернаторів на Правобережній Україні наприкінці XVIII — в першій третині XIX ст. // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. — 2012. — Вип. 3. — С. 12–18.

⁴ *Вакилев Т.* Роль и место правителя канцелярии губернатора в системе местного управления второй четверти XIX в. // Теория и практика общественного развития. Исторические науки. — 2014. — № 15. — С. 85–88.

⁵ *Колотушкин А.* Законодательное регулирование деятельности губернских канцелярий в Российской империи в XVIII веке. // Научные ведомости. Серия: история, политология, экономика, информатика. — 2014. — № 1, вып. 29. — С. 74–81.

Губернією, за іменним указом “Об учреждении губерний и о расписании к ним городов” (від 18 грудня 1708 р.), управляв губернатор, якому здійснювати повноваження допомагала особлива канцелярія. Проведення губернської реформи Петра I (1708 р.) означала перетворення “провинциальной приказной избы” у канцелярію губернатора. Канцелярію губернатора, як зазначає радянський дослідник М. Єрошкін, очолював “дьяк”, якому підпорядкувались “подьячие”, у подальшому їх стали називати секретарями⁶. Штат канцелярії визначався для кожної губернії окремим розпорядженням царя⁷.

У зв’язку з запровадженням губернської реформи у 1775 р. та прагненням царського уряду уніфікувати систему місцевих органів влади й управління та запровадженням нового колегіального органу — губернського правління було прийнято рішення про ліквідацію губернаторських канцелярій, їхні повноваження передавались новоутвореним інституціям⁸⁹. З утворенням Київської губернії (указ 30 листопада 1796 р.)¹⁰ та із відновленням губернських установ (указ 29 серпня 1797 р.) розпочинає своє функціонування канцелярія київського цивільного губернатора, як окрема інституція в системі імперської адміністрації в українських губерніях у складі Росії¹¹.

1796 р. поряд з цивільним губернатором було запроваджено інститут військового губернатора. Упродовж 1796–1832 рр. в системі київської губернської адміністрації існувала поряд з канцелярією київського цивільного губернатора канцелярія військового губернатора (остання припинила своє існування з ліквідацією інституту київського військового губернатора)¹².

У 1800–1850-х рр. відбувається подальша інституалізація канцелярії цивільного губернатора (у тому числі й канцелярії київського цивільного губернатора), удосконалення її організаційної структури, унормування повноважень її чиновників. У цей період приймається ряд нормативно-правових актів щодо: кадрового складу штату чиновників канцелярії (іменний указ “О дозволении начальникам губерний определять на положения при них правителей канцелярии и секретарей” (від 21 квітня 1803 р.)¹³, іменний указ “Об определении к киевскому гражданскому губернатору двоих чиновников

⁶ *Ерошкин Н.* История государственных учреждений дореволюционной России. — М., 1997. — С. 96.

⁷ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). — Собр. 1. — Т. 4. — № 2218. — С. 436–438.

⁸ Там же. — Т. 20. — № 14392. — С. 229–304.

⁹ *Маркевич О.* Вказ. праця. — С. 148.

¹⁰ ПСЗРИ. — Собр. 1. — Т. 24. — № 17634. — С. 229–230.

¹¹ Там же. — № 18117. — С. 706–709.

¹² *Романцов О.* Вказ. праця. — С. 12.

¹³ ПСЗРИ. — Собр. 1. — Т. 27. — № 20719. — С. 547.

особых поручений” (1824 р.)¹⁴), регламентації функціональних обов’язків чиновників канцелярії губернатора (рішення Державної ради “О чиновниках особых поручений в разных ведомствах” (від 20 листопада 1835 р.)¹⁵), поліпшення фінансового та матеріального становища чиновників канцелярії (положення Комітету міністрів “О добавочних сумах на содержание канцелярий гражданских губернторов, губернских правлений и городской полиции” (від 29 травня 1836 р.)¹⁶), змін в організаційній структурі самої канцелярії (“Общий наказ гражданским губернаторам” (від 3 червня 1837 р.)¹⁷), “Учреждение губернских правлений” (від 2 січня 1845 р.)¹⁸, “О распространении новых штатов губернских правлений и губернаторских канцелярий на 19 губерний” (від 26 лютого 1846 р.)¹⁹).

Кадровий склад штату чиновників канцелярії київського цивільного губернатора першої половини ХІХ ст., який існуватиме до початку доби “великих реформ” 60–80-х рр. ХІХ ст., визначався спеціальним положенням Комітету міністрів “О распространении новых штатов губернских правлений и губернаторских канцелярий на 19 губерний” (від 26 лютого 1846 р.)²⁰. Цим актом у Київській губернії впроваджувався іменний імператорський указ Миколи І “Учреждение губернских правлений” (від 2 січня 1845 р.)²¹, за яким визначався новий штатний розпис чиновників канцелярії київського цивільного губернатора. Так, штат канцелярії київського цивільного губернатора складався: із завідуючого канцелярією, трьох старших та трьох молодших його помічників, реєстратора, двох старших та двох молодших чиновників з особливих доручень при губернаторі²², всього 10 осіб; річний кошторис канцелярії мав складати 6207 руб.²³ Структурними підрозділами канцелярії київського цивільного губернатора були: відділення (поліцейське, господарське, судове) та частини (секретарська, реєстраторська)²⁴.

У 1859–1861 рр. зв’язку з об’єднанням губернських установ міністерства внутрішніх справ м. Києва у Загальне київське губернське управління²⁵, канцелярія київського цивільного губернатора зазнає таких структурних

¹⁴ Там же. — Т. 39. — № 29756. — С. 41.

¹⁵ Там же. — Собр. 2. — Т. 10, ч. 2. — № 8595. — С. 1115–1117.

¹⁶ Там же. — Т. 11, ч. 1. — № 9240. — С. 629–632.

¹⁷ Там же. — Т. 12, ч. 1. — № 10303. — С. 361–439.

¹⁸ Там же. — Т. 20, ч. 1. — № 18580. — С. 16–60.

¹⁹ Там же. — Т. 21, ч. 1. — № 19773. — С. 280.

²⁰ Там же. — № 19773. — С. 280.

²¹ Там же. — Т. 20, ч. 1. — № 18580. — С. 16–60.

²² Там же. — Т. 20, ч. 2: Штаты и табели. — № 18580. — С. 3.

²³ Там же.

²⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України), ф. 442, оп. 1, спр. 965, арк. 17–18.

²⁵ Там само, оп. 34, спр. 1418, арк. 3.

змін: 1) справи поліцейського, господарського відділення передавалися до реорганізованого губернського правління, а всі інші справи розподілялися між двома новоствореними столами: 1-м — (секретним) та 2-м (судовим); 2) посаду завідуючого канцелярією перейменовано у — секретаря канцелярії, якому відповідав 7 клас “Табеля про ранги”; 3) скасовувалися посади старшого та молодшого помічника завідуючого канцелярії, замість яких упроваджувалися посади столоначальника та його помічників; 4) скасовувалася посада реєстратора²⁶. Разом з тим, з метою підвищення професійного рівня чиновників дозволялося поза штат набирати “для исполнения и замещения классных мест, преимущественно из молодых людей получивших образование в высших учебных заведениях²⁷” чиновників канцелярії.

Відповідно до реорганізації чиновники першого (секретного) столу відповідали за розгляд справ: про будівництво та ремонт католицьких церков та каплиць; про провини православного та католицького духовенства; про призначення ксьондзів у приходи; про чиновників канцелярії; про видачу паспортів іноземним громадянам; про огляд губернії. До компетенції чиновників другого (судового) столу належали справи про: розгляд постанов губернського казначейства та палати державного майна; порядок продажу маєтків, власниками яких були неповнолітні; інвентарні справи; листування щодо річного звіту губернатора²⁸.

Важливе питання, що не полишалось поза увагою київського цивільного губернатора — це соціальний захист та соціальне забезпечення чиновників звільнених у зв’язку з реорганізацією канцелярії. Так, як свідчать виявлені нами архівні матеріали, реорганізовуючи свою канцелярію київський цивільний губернатор П. Гессе виявив певне піклування про подальше фінансове та матеріальне забезпечення чиновників, посади яких було скорочено. Так, у зв’язку із складним матеріальним становищем колезького секретаря Зайця (посаду якого було скорочено), який упродовж 27 років займав посаду реєстратора, П. Гессе просить київського військового, подільського та волинського генерал-губернатора І. Васильчикова дозволити видати йому одноразову допомогу у розмірі річного окладу, який він отримував на займаній посаді — 171 руб.²⁹

17 жовтня 1860 р. особовий список чиновників канцелярії київського цивільного губернатора був такий: штатні чиновники — секретар (надвірний радник Віктор Галушинський), столоначальники (колезький секретар Іван Скринцов, колезький секретар Феофіл Долинський), помічники столоначальників (колезький секретар Олексій Луцкевич, губернський секретар Семен

²⁶ Там само, спр. 1590 (ч. 5), арк. 47.

²⁷ Там само, спр. 1590 (ч. 3), арк. 15.

²⁸ Там само, спр. 1590 (ч. 2), арк. 160–161.

²⁹ Там само, спр. 1590 (ч. 4), арк. 74.

Петраченко), старші чиновники з особливих доручень при губернатору (колезький асесор Віктор Рансилевський, титульний радник Ігнатій Матушевський), молодші чиновники з особливих доручень при губернатору (колезький асесор Константин Толкунов, титулярний радник Михайло Мондзелевський); канцелярські службовці з вищою категорією оплати (“высшего оклада”) (колезький секретар Платон Зоц, колезький секретар Іван Козловський, колезький секретар Іван Кавчинський, без чину Ігнатій Рогальський, без чину Іван Кашинський, без чину Андрій Секлютський), з нижчою категорією оплати (“низшего оклада”) (колезький секретар Константин Сидоренко, губернський секретар Михайло Жолтковський, губернський секретар Володимир Вишняков, колезький реєстратор Едуард Піорро, без чину Либорій Листопадський, без чину Андрій Зиневич); позаштатні чиновники з особливих доручень при губернаторі — старший (колезький асесор Боніфатій Климович), молодший (колезький секретар Дмитрій Грандафілов).

Таким чином, у ході цього організаційно-структурного реформування, ініційованого самими київськими очільниками, кількість штатних чиновників канцелярії київського цивільного губернатора було скорочено з 12 до 9 осіб³⁰, що дозволило при незмінності кошторису канцелярії дещо збільшити заробітну плату деяким категоріям чиновників і збільшити деякі витрати на канцелярські та господарські потреби³¹.

Друга половина XIX — початок XX ст. — останній період функціонування канцелярії київського цивільного губернатора, діяльність якого регламентувалась такими нормативно-правовими актами: затверджені імператором “Временные правила о преобразовании губернских учреждений ведомства министерства внутренних дел в тридцати семи губерниях” (8 червня 1865 р.)³², рішенням Державної ради “О передоставлении министру внутренних дел право сокращать состав губернских правлений и губернских канцелярий”³³ (від 9 березня 1876 р.).

“Временные правила” (1865 р.) упроваджувались у 37-ми губерніях та Бессарабській області; за ними упроваджувалися нові штати канцелярії цивільного губернатора у складі: завідуючого канцелярії, одного старшого та двох молодших його помічників, реєстратора, одного старшого та двох молодших чиновників з особливих доручень; канцелярія губернатора здійснювала листування щодо: огляду губернії; складання річних звітів; питань, які вимагають особистого розпорядження губернатора; земських справ й дворянських виборів; видачі закордонних паспортів; друку в губернії³⁴. Разом з

³⁰ Там само, спр. 1590 (ч. 5), арк. 47.

³¹ Там само, оп. 44, спр. 328, арк. 57 зв.

³² ПСЗРИ. — Собр. 2. — Т. 40, ч. 1. — № 42180. — С. 633–638.

³³ Там же. — Т. 51, ч. 1. — № 55681. — С. 179–180.

³⁴ Там же. — Т. 40, ч. 1. — № 42180. — С. 637–638.

тим, вважаємо за необхідне звернути увагу на той факт, що спеціальним розпорядженням № 2079 від 3 червня 1866 р. міністр внутрішніх справ П. Валусь, не дивлячись на прохання київського військового, подільського та волинського генерал-губернатора О. Безака, прийняв рішення не запроваджувати нові штати для київського губернського правління та канцелярії київського цивільного губернатора, вважаючи, що оклади чиновників цих імперських установ (встановлені у ході реорганізації 1859–1861 рр.) є більшими у порівнянні з чиновниками інших регіонів імперії. Проте міністр внутрішніх справ не заперечував проти запровадження нових правил внутрішнього діловодства, що встановлювались “Временними правилами”³⁵.

Зміни в соціально-економічному та політичному житті у післяреформену добу (1870–1890 рр.) обумовили ряд нових змін у структурі канцелярії київського цивільного губернатора. Рішення Державної ради “О передоставлении министру внутренних дел право сокращать состав губернских правлений и губернских канцелярий”³⁶ (від 9 березня 1876 р.) надало міністру внутрішніх справ право на власний розсуд визначати штат губернського правління та канцелярії цивільного губернатора. Так, у зверненні міністра внутрішніх справ О. Тимашева до київського, подільського та волинського генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова від 22 травня 1876 р. зазначалося, що “коренные преобразования, последовавшие в разных частях государственного управления, со времени утверждения в 1865 г. Временных штатов для губернских правлений та губернаторских канцелярий и отразившихся в значительной степени на делопроизводстве этих учреждений, послужили МВД основанием к возбуждению в законодательном порядке ходатайствовать о допущении некоторых изменений как в личном составе названных учреждений, так и в распределении между ними сумм на наем писцов и канцелярские материалы”³⁷. Відповідно міністр внутрішніх справ О. Тимашев запроваджував новий штатний розпис канцелярії київського цивільного губернатора: “Должности и оклады содержания чинов губернаторской канцелярии составленного на основании высочайше утвержденного 9 марта 1876 г. мнения государственного совета” (від 22 травня 1876 р.), за яким до штату канцелярії київського цивільного губернатора входили: завідувач канцелярією, один старший та три молодших помічники за канцелярією, реєстратор, старший та молодший чиновник з особливих доручень, всього 8 осіб, без канцеляристів та писарів. Кошторис канцелярії київського цивільного губернатора складав 9,5 тис. руб щорік, що у порівнянні з кошторисом 1861 р. було більше на 3 тис. руб. У відповідності до нового штатного розпису від 22 травня 1876 р. змінювалась структура канцелярії київ-

³⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 44, спр. 328, арк. 123–124.

³⁶ ПСЗРИ. — Собр. 2. — Т. 51, ч. 1. — № 55681. — С. 179–180.

³⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 55, спр. 191, арк. 1–2.

ського цивільного губернатора та порядок діловодства між його структурними підрозділами³⁸.

Варто відмітити, що штатний розпис канцелярії київського цивільного губернатора у 1876 р. вже відповідав штату канцелярій цивільних губернаторів, які були впроваджені на території імперії “Временними правилами”. Такий склад штату канцелярії київського цивільного губернатора практично без змін існуватиме до 1917 р.

На початок ХХ ст. особовий склад канцелярії київського цивільного губернатора складався із 8-ми штатних чиновників (завідуючого канцелярії, 4-х його помічників (1-старший, 3-молодших), реєстратора, 2-х чиновників з особливих доручень) та 8-ми канцелярських службовців, 8-ми писарів (вільнонайманих) й 2-х кур’єрів й 2-х позаштатних чиновників з особливих доручень³⁹.

На початку ХХ ст., в умовах наростаючої соціально-економічної та соціально-політичної кризи, значно збільшились функціональні обов’язки цивільного губернатора, що вплинуло на стан внутрішнього діловодства канцелярії останнього. Зокрема, у донесенні київському, подільському і волинському генерал-губернатору М. Драгомирову, від 1 березня 1902 р., київський цивільний губернатор Ф. Трепов відмічає, що “охранением государственного порядка, охранение народного спокойствия, личности и имущественной безопасности частных лиц, применение ограничительных законов, обязательных постановлений и, наконец, реформа продажи питей, сильно осложнили делопроизводство Канцелярии губернатора”, структура та забезпечення якої, за словами Ф. Трепова не змінювалася згідно з нормами “Временних правил”⁴⁰ та не відповідала вимогам часу: “лежащий на судоходной реке и в железнодорожном узле город Киев, [зазначає Ф. Трепов. — *Авт.*] является духовным, умственным, административным и фабричным центром Юго-Западного края, к которому тяготеет не только население края, но и соседних губерний Минской, Черниговской, Полтавской и Херсонской. Наряду с этим и Киевская губерния, первая по количеству населения, разнородного при том по племенному и вероисповедному составу своему, изрезанная вдоль и поперек железными дорогами, с сильно развившеюся заводскою и промышленною деятельностью, вызывает немало распоряжений чисто административного свойства, исходящих непосредственно от губернатора, и порождает массу дел, разрешаемых губернатором единолично⁴¹”.

³⁸ Там само, арк. 9.

³⁹ Там само, оп. 632, спр. 154, арк. 2; Памятная книжка Киевской губернии на 1902 год. — К.: Киевская губернская типография, 1901. — С. 259.

⁴⁰ ЦДАК України, ф. 442, оп. 632, спр. 154, арк. 1–3.

⁴¹ Там само.

У зв'язку із таким станом речей цивільний губернатор Ф. Трепов просить дозволити збільшити штат його власної канцелярії та виділити додаткові кошти на її утримання: “представляя об изложенном на благоусмотрение вашего высокопревосходительства, имею честь покорнейше просить не признано ли будет возможным исходатайствовать увеличение, как числа помощников правителя Канцелярии до 6 человек, так и кредита — на содержание писцов на 1000 руб. и на хозяйственные расходы на 1000 руб.⁴²”. Враховуючи аргументи Ф. Трепова, міністр внутрішніх справ статс-секретар С. Вітте дозволив з 1904 р. збільшити штат канцелярії київського цивільного губернатора на одного старшого помічника правителя канцелярії, з річним утриманням у 800 руб., та виділити “1000 руб. на усилие кредита на наем писцов и хозяйственные расходы⁴³”.

Варто відзначити, що наростаючий документообіг канцелярії київського цивільного губернатора на початку XX ст. ускладнювався й відсутністю, у Києві, окремої спеціальної будівлі. Ще з 1870-х рр., канцелярія київського цивільного губернатора орендувала приміщення для своїх потреб у житловому будинку власниці Афанасьєвої (вул. Виноградна, 2 — нині вул. П. Орлика). Такий стан речей, на початку XX ст., не відповідав об'єму діловодства та кількості справ, розгляд яких мала забезпечити канцелярія цивільного губернатора, забезпечивши належні умови праці для чиновників канцелярії. Тому, київський цивільний губернатор П. Саввич звертається до київського генерал-губернатора М. Драгомирова з проханням підтримати проект будівництва окремого приміщення для його канцелярії та пропонує використати для будівництва кошти з коробкового збору⁴⁴. Така пропозиція не знайшла підтримки з боку міністра внутрішніх справ В. Плеве, оскільки відповідно до “Высочайшего повеления от 12 июля 1903 г.” передбачалося скоротити витрати на ремонтно-будівельні роботи, а кошти із коробкового збору могли бути витрачені лише на культурно-освітні потреби єврейського населення міста⁴⁵.

Головною посадою у канцелярії цивільного губернатора був її завідуючий. Так, на початку XX ст., як зазначає київський цивільний губернатор Ф. Трепов, на долю “правителя канцелярии приходится 14–15 рабочих часов в сутки, не исключая праздников”, тоді як на долю “помощников правителя и писцов приходится 8–12 рабочих часов⁴⁶”, що вимагало від завідуючого канцелярією високих професійних умінь та навичок. Разом з тим, сучасна зарубіжна історикиня Н. Матханова, дослідивши структуру чиновників губерньського рівня, взявши за основу неофіційні критерії, приходять до ви-

⁴² Там само.

⁴³ Там само, арк. 5.

⁴⁴ Там само, оп. 657, спр. 134, арк. 1–2.

⁴⁵ Там само, арк. 3.

⁴⁶ Там само, арк. 19 зв.

сновку, що після губернатора, найбільш впливовими серед чиновників губернського рівня були саме секретарі та керівники губернаторських канцелярій, а також чиновники з особливих доручень⁴⁷. Аналогічний погляд має дослідниця О. Богатирева, яка також відмічає, що в ієрархії губернської адміністрації секретар канцелярії (завідуючий канцелярією), посідаючи третє місце після губернатора, віце-губернатора, міг суттєво впливати на їхні рішення, що не могло не позначитися на стані справ у губернії⁴⁸. Деяко іншої оцінки дотримується С. Любичанковський, який вказує лише на зростаючу роль у системі органів влади та інституцій управління губернією чиновників губернаторської канцелярії. При цьому, він справедливо відмічає, що повноваженнями, якими цілком законно користувалися чиновники канцелярії губернатора, було також наділено керівників структурних підрозділів губернських правлінь⁴⁹. Як засвідчують опрацьовані нами архівні матеріали, зростаюче коло повноважень цивільних губернаторів, а відповідно і документообігу їхніх канцелярій, обумовило стан справ, за яким секретарі губернаторської канцелярії у ряді випадків та за певних обставин приймали самостійні рішення та видавали необхідні розпорядження, що зрозуміло не могло не вплинути на питання адміністративного управління Київською губернією.

Завідуючий канцелярією, як зазначає зарубіжний історик Т. Вакилев, не обов'язково мав відповідати високому освітньому цензу, як-то кандидат на губернаторську чи віце-губернаторську посаду, але обов'язково мав значний досвід практичної канцелярської роботи, а його професійні вміння мали відповідати таким діловим якостям, як: висока працездатність, відповідальність, акуратність, тямущість, та практичність, знання механізму губернського управління й організації та ведення офіційного діловодства й ділового листування⁵⁰. Зазвичай такий чиновник розпочинав свою службову кар'єру з найнижчих "чиновницьких щаблів" та через певний час проходив усі посади у губернаторській канцелярії. При новому призначенні таких завідуючих канцелярією цивільні губернатори переводили на аналогічні посади у свої губернії, адже як згадує орловський цивільний губернатор В. Сафронович:

⁴⁷ *Матханова Н.* Формальная и неформальная иерархия губернского чиновничества в России XIX вв. // "Сибирь — мой край": Проблемы региональной истории и исторического образования: Сборник научных трудов / Под ред. В. А. Зверева. — Новосибирск: Изд-во НГПУ, 1999. — С. 165.

⁴⁸ *Богатирева О.* Эволюция системы местного управления в Вятской и Пермской губерниях (1861 — февраль 1917). — Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2004. — С. 180.

⁴⁹ *Любичанковский С.* Губернское правление и губернатор: механизм совместного функционирования (1892–1917 гг.) // Вестник Оренбургского государственного университета. — 2008. — № 1/январь. — Т. 1. — С. 57.

⁵⁰ *Вакилев Т.* Указ. соч. — С. 86.

“учитывая качество провинциального чиновничества, подобрать на это место [мається на увазі завідуючого канцелярією цивільного губернантора. — *Авт.*] человека сметливого, опытного во всех делах губернского управления, канцелярски подкованного и добросовестного было не просто⁵¹”. Типовим прикладом чиновника такого рангу є надвірний радник Віктор Адамович Блюм, який спочатку був завідуючим канцелярією смоленського цивільного губернатора М. Суковкіна (1906–1912 рр.), а з призначенням у 1912 р. останнього київським цивільним губернатором — займав аналогічну посаду у київській губернській адміністрації. Віктор Блюм народився 10 жовтня 1866 р. у сім’ї чиновника — колезького асесора Адама Блюма. Навчався у четвертій Московській гімназії. Розпочав чиновницьку кар’єру 25 лютого 1888 р. канцелярським службовцем 2-го розряду Московського мирового з’їзду, уже через місяць, розпорядженням голови Московського мирового з’їзду, попри невідповідність чину, йому доручено виконувати обов’язки помічника секретаря. 16 вересня 1888 р. В. Блюма призначено виконуючим обов’язки помічника секретаря цивільного відділення, 1 серпня 1890 р. — виконуючим обов’язки помічника секретаря кримінального відділення. 1 квітня 1894 р. за власним бажанням, за сімейними обставинами, В. Блюм подав у відставку. 3 12 липня 1894 р. В. Блюм — на посаді канцелярського службовця Курської дворянської опіки, а 30 серпня 1895 р. — переведений на посаду діловода. З 1 серпня 1902 р. В. Блюм — секретар Курського губернського присутствія у земських та міських справ, але 1904 р. — знову подав у відставку за сімейними обставинами⁵². Подальша служба В. Блюма пов’язана з його кар’єрним сходженням у губернаторській канцелярії. Так, 20 березня 1906 р. він стає молодшим помічником завідуючого канцелярією смоленського цивільного губернатора, 1 листопада 1907 р. — переведений на посаду уже старшого помічника, а 1 червня 1910 р. — призначений завідуючим канцелярією⁵³.

Отже, досвід чиновничої служби, професійні знання отримані на різних посадах у губернській адміністрації, високий рівень кваліфікації, ймовірно й здобутий авторитет у смоленського цивільного губернатора М. Суковкіна (1905–1912 рр.), дозволили В. Блюму, коли київським цивільним губернатором став його патрон, продовжити свою кар’єру в київській губернській адміністрації, посівши посаду очільника губернаторської канцелярії⁵⁴.

Не менш цікавим є встановлений нами на основі архівних матеріалів факт, що наступником В. Блюма, після його звільнення за власним бажанням

⁵¹ Воспоминания В. И. Сафоновича // Русский архив. — 1903. — Т. 112. — № 5. — С. 114.

⁵² Державний архів Київської обл. (Держархів Київської обл.), ф. 1, оп. 315, спр. 54, арк. 14–16.

⁵³ Там само, арк. 16–17.

⁵⁴ Там само, арк. 1.

31 березня 1915 р. з посади завідуючого канцелярією київського цивільного губернатора, став його колега по смоленській губернській адміністрації⁵⁵. Так, на вакантну посаду очільника канцелярії, губернатор М. Суковкін призначив Миколу Федоровича Яблонського, службова кар'єра якого розпочалася з посади позаштатного чиновника з особливих доручень при губернатору і завершилась посадою завідуючого канцелярією⁵⁶.

Аналіз формулярних списків, “Пам'ятних книжок” й “Адрес-календарів” Київської губернії дозволяє констатувати, що чиновники канцелярії київського цивільного губернатора (старший та молодші помічники завідуючого канцелярією, реєстратор, штатні та позаштатні чиновники з особливих доручень при губернатору) мали чини від 14 до 7 рангу “Табеля про ранги”. Наприклад, завідуючий канцелярією київського цивільного губернатора у 1901 р. Георгій Гудим-Левкович мав чин губернського секретаря (12 ранг), старший помічник завідуючого Павло Тарб'єв — колезький асесор (8 ранг), реєстратор канцелярії — Леонід Біантовський мав чин колезького реєстратора (14 ранг)⁵⁷. Але були випадки, коли штатні посади чиновників канцелярії займали особи без чину. Зокрема у 1897 р. Іван Машир, Яхья Солтик, Ігнатій Балицький були молодшими помічниками завідуючого канцелярією київського цивільного губернатора, не маючи взагалі відповідного рангу⁵⁸.

Однією із важливих у кар'єрному зростанні в ієрархії посад губернської адміністрації, що вирізнялась не тільки професійною специфікою, а й особливими вимогами до кандидата, була посада чиновника з особливих доручень при губернатору. Зазвичай особи, які її обіймали мали ранги: молодші — 9 клас, старші — 7 клас⁵⁹. Вимогами до осіб, що претендували на зайняття цієї посади, відповідно до рішення Державної ради “О чиновниках особых поручений в разных ведомствах” (від 20 листопада 1835 р.), були дворянське звання, політична благонадійність й бездоганна репутація⁶⁰. Водночас, як відмічають дослідники, іноді чин і клас службовців канцелярії цивільного губернатора не відповідали займаній посаді, що обумовлювалося різними чинниками⁶¹.

Добір службовців канцелярії губернатора, як зазначає Р. Воробей, здійснювався згідно з нормами чинного законодавства (при дотриманні трьох

⁵⁵ Там само, арк. 24.

⁵⁶ Там само, спр. 865, арк. 4–8.

⁵⁷ Памятная книжка Киевской губернии на 1902 год. — С. 259.

⁵⁸ Памятная книжка Киевской губернии на 1897 год. — К.: И. И. Чоколова, 1897. — С. 143.

⁵⁹ ПСЗРИ. — Собр. 2. — Т. 20, ч. 2: Штаты и табели. — № 18580. — С. 158.

⁶⁰ Там же. — Т. 10, ч. 2. — № 8595. — С. 1115–1117.

⁶¹ Дрыгина Н. Структура, функции и штат Астраханской губернаторской канцелярии во второй половине XIX — начале XX века // Молодой ученый. — 2009. — № 10. — С. 278.

необхідних умов прийняття на цивільну службу: походження особи чи її соціальний стан, вік та освіта) безпосередньо губернатором. Але існували деякі обмеження щодо зарахування на службу чиновників з особливих доручень при губернаторі — ними не могли бути його родичі. За походженням на цивільну службу мали право вступати родові дворяни; сини офіцерів і чиновників, які мали особисте звання почесного громадянина; сини священнослужителів православного, вірмено-григоріанського віросповідання, євангельських, лютеранських і реформаторських пасторів; сини купців першої гільдії; сини вчених, художників; сини повітових, приходських і домашніх вчителів; сини канцелярських служителів та лікарів, які можуть отримати за 20-ти річну вислугу класний чин. На цивільну службу можна було приймати осіб, які досягли 16-ти річного віку та закінчили повний курс наук в університеті чи гімназії, або в іншому середньому чи вищому навчальному закладі, отримавши атестат, а також осіб, які навчалися тільки в нижчих навчальних закладах, або зовсім не навчалися, але мали право на вступ до цивільної служби за походженням, за умов складання попереднього іспиту, на якому повинні були довести, що не тільки вміють читати і писати, але і знають основи граматики і арифметики. Всі призначення на службу, надання відпустки та звільнення чиновників канцелярії залежали особисто від губернатора⁶².

Із березня 1917 р. у зв'язку з ліквідацією інституту цивільного губернатора та впровадження посади губернського комісара Тимчасового уряду канцелярія цивільного губернатора підпорядковувалася останньому й перейменовувалася в канцелярію губернського комісара⁶³.

Останній період в історії функціонування канцелярії київського цивільного губернатора, що припадає на другу половину XIX — початок XX ст., і в якому виділяємо два підперіоди (1865–1876 рр. та 1876–1917 рр.), відзначений подальшим удосконаленням організаційно-правових засад діяльності виконавчого органу в системі органів влади та управління губернського рівня, що перетворювали губернську канцелярію на дієвий механізм здійснення організаційно-координаційних функцій, забезпечуючи ефективність реалізації цивільним губернатором своїх повноважень. Взаємини між очільником губернії та очільником канцелярії часто були визначальними у налагодженні належної взаємодії між різними органами та установами, що впливали на ефективне управління губернією.

Отже, в 120-ти річній історії канцелярії київського цивільного губернатора можна виділити такі періоди: 1797–1850-ті рр. — удосконалення організаційної структури (відбулося відновлення роботи канцелярії цивіль-

⁶² Воробей Р. Формування та становлення системи місцевих органів державної влади та управління в Україні у другій половині XIX — на початку XX століття (на прикладі Чернігівської губернії): дис. ... канд. наук: 25.00.01. — 2008. — С. 59.

⁶³ Держархів Київської області, ф. 1716, оп. 1, спр. 1, арк. 55–56.

ного губернатора); 1861–1917 pp. — удосконалення організаційно-правових засад діяльності (здійснено реформування інституту цивільного губернатора). Ця канцелярія стала дієвим виконавчим органом влади на губернському рівні, що здійснював організаційно-координаційні функції, забезпечуючи не лише реалізацію цивільним губернатором своїх повноважень, а й визначаючи ефективність такого управління.

REFERENCES

1. Bogatyreva, O. (2004). *E'voluciya sistemy mestnogo upravleniya v Vyatskoj i Permskoj guberniyax (1861 — fevral' 1917)*. Ekaterinburg: Izd-vo Ural'skogo un-ta. [in Russian].
2. Drygina, N. (2009). Struktura, funkcii i shtat Astraxanskoj gubernatorskoj kancelyarii vo vtoroj polovine XIX — nachale XX veka. *Molodoj uchenyj*, 10, 277–280. [in Russian].
3. Eroshkin, N. (1997). *Istoriya gosudarstvennyx uchrezhdenij dorevolucionnoj Rossii*. Moscow. [in Russian].
4. Kolotushkin, A. (2014). Zakonodatel'noe regulirovanie deyatel'nosti gubernskix kancelyarij v Rossijskoj imperii v XVIII veke. *Nauchnie vedomosti. Seriya: istoriya, politologiya, e'konomika, informatika*, 1 (29), 74–81. [in Russian].
5. Liubichankovskii, S. (2008). Gubernskoe pravlenie i gubernator: mexanizm sov-mestnogo funkcionirovaniya (1892–1917 gg.). *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta*, 1 (1), 47–52. [in Russian].
6. Markevych, O. (2012). Kantselyariya volyns'koho hubernatora pershoyi polovyny XIX st.: sklad, struktura, povnovazhennya. In *Aktual'ni problemy arkheolohiyi, istoriyi ta istorychnoho krayeznavstva Buho-Dniprovs'koho mezhyrichchya: Zbirnyk naukovykh prats'* (pp. 147–154). Uman. [in Ukrainian].
7. Matkhanova, N. (1999). Formal'naya i neformal'naya ierarxiya gubernskogo chinovnichestva v Rossii XIX vv. In V. A. Zvereva (Ed.), "Sibir' — moj kraj": Problemy regional'noj istorii i istoricheskogo obrazovaniya: Sbornik nauchnyx trudov (pp. 163–167). Novosibirsk: Izd-vo NGPU. [in Russian].
8. Olenenko, A. (2010). Rehlamentatsiya diyal'nosti Azovs'koyi huberns'koyi kantselyariyi: analiz normatyvno-pravovykh aktiv (P. S. Sokhan, Ed.). *Naukovi zapysky: Zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv — Scientific Notes: Collected Works of Young Scientists and Postgraduate Students*, (21), 14–26. [in Ukrainian].
9. Romantsov, O. (2012). Robota byurokratychnoyi systemy na prykladi funktsionuvannya kantselyarij viys'kovykh hubernatoriv na Pravoberezhnyi Ukraini naprykintsi XVIII — v pershiy tretyni XIX st. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnogo universytetu. Ser.: Istoriya. Politolohiya*, (3), 12–18. [in Ukrainian].
10. Vakilev, T. (2014). Rol' i mesto pravitelya kancelyarii gubernatora v sisteme mestnogo upravleniya vtoroj chetverti XIX v. *Teoriya i praktika obshhestvennogo razvitiya. Istoricheskie nauki*, 15, 85–88. [in Russian].
11. Vorobey, R. (2008). *Formuvannya ta stanovlennya systemy mistsevykh orhaniv derzhavnoyi vlady ta upravlinnya v Ukraini u druhiy polovyni XIX — na pochatku XX stolittya (na prykladi Chernihivs'koyi huberniyi)* [Formation and formation of the system of local authorities and authorities in Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries (on the example of the Chernihiv province)] (*Candidate's thesis*). Chernigiv. [in Ukrainian].